

Кожна з цих груп педагогічних умов працює на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, але тільки в системі вони забезпечують найбільший ефект.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

– формування всебічно розвинутої особистості підлітка має обов'язково враховувати систему його ціннісних орієнтацій, що є одним із центральних особистісних утворень, визначає мотивацію його поведінки та змістовне відношення до соціальної дійсності;

– проблемі цінностей і ціннісних орієнтацій присвячено цілу низку філософських, соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень як вітчизняних, так і закордонних вчених, проте на сьогоднішній день відсутня науково обґрунтована система організаційно-педагогічних умов активізації соціально-ціннісної направленості розвитку особистості підлітка;

– підлітковий вік є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на становлення характеру і особистості в цілому; особливістю сучасної ситуації у нашому суспільстві є те, що для молоді характерні егоїстична і корислива спрямованість життєвих планів і професійних орієнтацій, відсутність інтересу до самостійного духовного і культурного розвитку; особливу турботу викликає підліткова дозвіллева діяльність за межами школи і сім'ї, що формує особистість з раціоналістично-споживацьким ставленням до цінностей і явищ культури;

– розроблена система організаційно-педагогічних умов активізації і соціально-ціннісної направленості розвитку особистості, що у першу чергу включає: забезпечення соціально-ціннісної спрямованості навчально-виховного процесу; включення підлітків у ціннісно-значущу для них діяльність; наявність високого рівня компетентності організатора (вчителя) навчально-пізнавальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біруля В.В. Формування ціннісних орієнтацій у підлітків засобами художньої літератури у позанавчальний час // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Вип. 34. – Херсон: Айлант, 2003. – С.122–125.
2. Голубкова Н.Я. Социальное поведение учащейся молодежи // Социс. – № 5. – 2000.
3. Аргументы и факты. – 2002. – № 28. – С. 24.
4. Попов В.А., Кондратьева О.Ю. Изменение мотивационно-ценностных ориентаций учащейся молодежи // Социс. – № 6. – 1999.

УДК 37.013.42

С. В. Копилова

РОЗУМІННЯ АДАПТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зміни постійно супроводжують життя людини, тому для кожного індивіда важливо бути готовим до адаптації у різних життєвих ситуаціях, свідомого перегляду своєї життєвої позиції в нових обставинах. Соціальна адаптація відбувається безперервно, але з більшою чи меншою інтенсивністю залежно від соціальної ситуації. Це робить необхідним постійну готовність людини адаптуватися. Проблема адаптації актуалізується у переломні періоди життєдіяльності людини, у періоди радикальних економічних та соціальних реформ, коли відбувається прискорення адаптації у різних сферах життєдіяльності: професійній, побутовій, політико-правовій. Динамізм змін у всіх сферах життєдіяльності розширює масштаби адаптивної діяльності.

Як результат низької адаптації ускладнюється самореалізація особистості, знижується її продуктивність, порушується задоволеність життям та психічна рівновага. Може з'явитися соціальна дезадаптація, що проявляється у різних формах девіантної поведінки, і є одною з найбільш актуальних соціальних проблем. Тому виникає необхідність сприяння соціальній

адаптації людини у нових соціально-економічних умовах. Вплив на хід включення особистості у нове соціальне середовище з метою оптимізації цього процесу неможливий без усвідомлення сутності, структури та механізмів соціальної адаптації як складного біопсихосоціального феномену, специфіки її протікання у різних сферах соціального життя. На вирішення цих завдань спрямована діяльність ряду науковців.

Поняття соціальної адаптації розкривається А.Й. Капською, Н.П. Курбатовим, І.Г.Зайнишевим та ін., проте воно не виступає об'єктом самостійного дослідження, а розглядається в контексті проблем соціально-педагогічної діяльності. Дослідженню трудової адаптації присвятив увагу М.П. Лукашевич, сутність та структура шлюбно-сімейної адаптації визначені В.А. Сисенко. Таким чином, дослідження цього поняття носять фрагментарний характер.

Проблеми адаптації розглядаються в різних науках: біологічних, медичних, педагогічних, психологічних, соціологічних, кібернетичних та інших. З урахуванням різноманітності напрямків існує безліч визначень, що характеризують різні аспекти даного явища. Розмаїтість та нечіткість підходів вимагають дослідження даної проблеми в контексті соціально-педагогічної діяльності.

Метою нашого дослідження є виявлення основних ознак поняття “соціальна адаптація” в контексті соціально-педагогічної діяльності. Досягнення даної мети передбачає: дослідження взаємозв'язку між поняттями “адаптація” та “приспосовання”; визначення сутності та змісту поняття “соціальна адаптація”; виділення основних ознак даного поняття; виявлення механізму та структури соціальної адаптації; виділення факторів, що впливають на успішність даного процесу.

У тлумаченні поняття “адаптація” існують такі негативні тенденції: поняття “адаптація” підміняється поняттям “приспосовання”; у розгляданні процесу адаптації не враховується двобічний характер змін, що його супроводжує: зміни середовища та комплексні зміни особистості.

Процес адаптації починається при порушенні рівноваги між організмом та середовищем. Потреба відновити рівновагу відбиває пристосувальний характер адаптивної поведінки і має рефлекторний характер, закладений у конструкцію організму в процесі природного відбору. Вона забезпечує біологічну адаптацію живих істот, метою якої є зберігання життя і можливості життєдіяльності.

Але при значних змінах зовнішнього середовища дія пристосувальних механізмів неефективна. Завдяки розвиненому інтелекту мотивація адаптивної поведінки людини носить усвідомлений характер. Засновуючись на раніше засвоєній інформації, людина може обирати такі форми поведінки, які дають можливість досягти корисної мети і уникнути шкідливих наслідків. Реалізуючи закладені в неї можливості пізнання, передбачення та організації своєї поведінки, людина забезпечує значну незалежність від оточуючого середовища, надає своїй пристосувальній діяльності адаптивно-адаптуючий характер, що змінює як власну поведінку, так і оточуюче середовище. Отже, адаптація людини носить активний характер і термін “приспосовання” недостатньо повно відбиває сутність адаптивного процесу.

Для дослідження змістовної характеристики досліджуваного поняття ми проаналізували різні підходи у визначенні соціальної адаптації та її складових: трудової та шлюбно-сімейної.

Представники необіхевіористського підходу (Р. Хенкі, Г. Айзенк) під соціальною адаптацією розуміють процес фізичних, соціально-економічних або організаційних змін у специфічно-груповій поведінці, соціальних відносинах або у культурі шляхом якого індивід або група досягають стану соціальної рівноваги щодо відсутності переживання конфлікту з середовищем. Як бачимо, мова йде переважно про адаптацію груп, а не індивіда, не враховуються особистісні зміни.

У радянській літературі соціальна адаптація розглядається як підсумок змін соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних, економічних і

демографічних відносин між людьми, пристосування до соціального середовища. Специфічними особливостями соціальної адаптації є: активна участь свідомості, вплив трудової діяльності людини на середовище, активна зміна людиною результатів своєї соціальної адаптації відповідно з соціальними умовами буття. Адаптація розглядається як результат змін відносин між людьми, наголошується на активному характері процесу пристосування.

У соціологічній теорії соціальна адаптація розглядається як процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Професійна адаптація – це комплекс дій по синхронізації власних інтересів з функціональним алгоритмом виробничого процесу.

Н.П. Курбатов дає таке визначення: “Адаптація соціальна – це процес пристосування індивіда до соціального середовища, що змінилося, який має дві форми: активну, коли індивід прагне до впливу на соціальне середовище з метою його зміни; та пасивну, коли він не прагне до впливу на неї.

І.Г. Зайнишев під соціальною адаптацією розуміє процес активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності, це засвоєння соціальних цінностей через механізми соціалізації [4: 50].

А.Й. Капська вважає, що соціальна адаптація – це процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, вид взаємодії особистості чи соціальної групи з соціальним середовищем. Важливим компонентом соціальної адаптації є узгодженість оцінок, особистих можливостей і домагань індивіда з цілями, цінностями соціального середовища [1: 10].

На думку Н.П. Лукашевича, трудова адаптація – це процес взаємодії робітника з оточуючим виробничим середовищем з приводу засвоєння нової для нього трудової ситуації. Ознаками трудової адаптації є: активність, полімотиваційність, єдність адаптивно-дезадаптивних явищ, багаторівневність, що проявляється у взаємодії та єдності біологічного, психічного та соціального рівнів адаптації [3: 47].

Узагальнюючи вищесказане, при розгляданні соціальної адаптації можна виділити два основні підходи: соціальна адаптація розуміється як процес активного пристосування або як процес взаємодії. Вважаємо більш доцільним другий підхід, оскільки пристосування в ході адаптації не завжди має активний характер. Наприклад, одною з адаптивних стратегій є конформна поведінка, коли людина пасивно слідує вимогам соціального середовища.

Таким чином, під соціальною адаптацією ми розуміємо процес взаємодії особистості з соціальним середовищем у відповідь на новизну ситуації, породжену причинами, які лежать у соціальній сфері, завдяки якому потреби особистості та вимоги й очікування суспільства повністю задовольняються.

З одного боку, людина змінює поведінку з метою приведення її у відповідність з системою норм, цінностей, стереотипів поведінки, які очікує соціальне середовище. Це робиться з метою забезпечення стабільності та безпеки суспільства. З іншого боку, людина прагне пристосувати ситуацію до своїх потреб і можливостей. І середовище змінюється з тим, щоб забезпечити задоволеність і продуктивність особистості.

Адаптація має багаторівневий характер: проявляється у взаємодії та єдності біологічного, психологічного, соціально-психологічного та соціального рівнів. Біологічна адаптація здійснюється з метою зберігання життя і можливості життєдіяльності. Психологічна адаптація запускає соціальну адаптацію. Вона являє процес мотивації адаптивної поведінки людини, формування мети і програми її реалізації, що виникає у відповідь на значиму новизну в оточуючому середовищі. Психологічна адаптація соціально зумовлена суспільним характером змін. Соціальна адаптація відбувається безперервно, але з більшою чи меншою інтенсивністю залежно від соціальної ситуації. Соціально-психологічна – процес взаємного обміну інформацією про свої соціально-психологічні характеристики між трудовим колективом та індивідом, а також встановлення на цій основі контактів та

взаємовідносин, що забезпечують можливість ефективної сумісної праці та неформального спілкування.

Біологічна, психологічна та соціально-психологічна складові механізму соціальної адаптації органічно включені у всі види соціальної адаптації: шлюбно-сімейну, трудову, громадсько-політичну та ін.

Структура соціальної адаптації має охоплювати всі сфери життєдіяльності людини, всі соціальні умови існування. На думку І.Г. Зайнишева, повна соціальна адаптація включає фізіологічну, управлінську, економічну (засвоєння соціально-економічних норм та принципів економічних відносин індивідів); педагогічну (пристосування до системи освіти, навчання та виховання), психологічну (пристосування органів почуттів до особливостей діючих на них стимулів з метою їх кращого сприйняття та попередження рецепторів від зайвого навантаження) та професійну (пристосування до нового виду професійної діяльності, нового соціального оточення, умов праці та особливостей конкретної спеціальності).

Адаптаційні зв'язки та відносини проявляються в різних сферах: трудовій, шлюбно-сімейній, громадсько-політичній, матеріально-побутовій, соціально-психологічній та сфері дозвілля.

Трудова адаптація передбачає процес взаємодії робітника з оточуючим виробничим середовищем з приводу засвоєння нової для нього трудової ситуації.

Шлюбно-сімейна адаптація – це поступовий процес взаємного пристосування подружжя, яке засноване перш за все на позитивних прихильностях та позитивних почуттях. Вона передбачає: адаптацію до шлюбних ролей, нових обов'язків та прав, до сумісної узгодженої діяльності, до розподілу праці у шлюбному союзі; адаптацію до темпераменту, характеру, психічного світу партнера; адаптацію до потреб інтересів, звичок, образу та стилю життя шлюбного партнера; адаптацію до його основних цінностей життя; фізіологічну адаптацію та адаптацію до професійної діяльності партнера [3: 78–79].

Матеріально-побутова: елемент соціальної сфери, матеріально-побутові умови є важливою передумовою успішної життєдіяльності і розвитку особистості. Головні структурні елементи: житло і зарплата.

Адаптація у сфері дозвілля – засвоєння робітниками видів діяльності, що знаходяться за часовими рамками робочого часу і спрямованих на відпочинок, спорт, творчість, громадську діяльність.

Діапазон адаптації людей різний. Можна виділити ряд факторів, які відіграють суттєву роль у цьому процесі.

9. Соціальні фактори:

- відповідність розміру зарплати, пенсій, фізіологічним та соціокультурним потребам особистості;
- наявність умов для соціального становлення молоді: наявність житла, матеріальна незалежність від батьків; можливість задоволення інтересів у сфері дозвілля;
- негативні тенденції у формуванні соціальних орієнтацій молодого покоління;
- недостатній рівень професійно-кваліфікаційного потенціалу молоді та низька ефективність його використання;
- слабке задоволення інтересів та запитів молоді у сфері дозвілля.

Суперечності у житті суспільства переломлюються у конкретній життєдіяльності індивіда.

10. Індивідуально-особистісні фактори:

- характер – індивідуальне сполучення стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для даного суб'єкта спосіб поведінки у певних життєвих умовах та обставинах. На рівень адаптації позитивно впливають такі риси: у ставленні до інших людей – стійка прив'язаність, принциповість, комунікабельність, правдивість, тактовність; у ставленні до себе – самолюбство та почуття власної гідності, альтруїзм; у ставленні до роботи – працелюбність, добросовісність, серйозність, ентузіазм, відповідальність; у

ставленні до речей – акуратність або недбалість. Характер людини проявляється у різних способах реалізації адаптивної поведінки людини;

– темперамент – ступінь інтенсивності психічних процесів та станів, швидкість їх протікання. Це прояви енергії, імпульсивності, вразливості. Різниця динамічних особливостей проявляються у загальній активності, емоційності та моториці індивіда. Темперамент надає адаптивній поведінці індивідуального стилю;

– спрямованість особистості – сукупність інтересів, ідеалів та переконань. Має значення спрямованість інтересів та моральних установок, узгодження вимог і очікувань особистості і суспільства;

– своєрідність емоційно-вольових якостей. Головний ланцюг у дезадаптації здорової людини – втрата самоконтролю, самодисципліни, підвищений рівень емоційності, хронічна втома та напруга;

– життєвий досвід особистості. Велике значення має обсяг та характер набутих знань, який дозволяє швидко орієнтуватися у незнайомих ситуаціях.

Для позначення інтегрованої властивості людини, що визначає потенційну здатність до адаптації вважаємо необхідним ввести таке поняття як адаптаційний потенціал людини. Це ступінь можливостей особистості включитися в нові умови соціального середовища.

Узагальнюючи вищезазначене, ми прийшли до висновків:

11. Адаптацію не слід ототожнювати з пристосуванням, особливо коли мова йде про соціальну адаптацію. Реалізуючи закладені в неї можливості пізнання, передбачення, планування та організації своєї поведінки, людина забезпечує значну незалежність від оточуючого середовища, надає своїй пристосувальній діяльності адаптивно-адаптуючий характер, що змінює як власну поведінку, так і оточуюче середовище.
12. Під соціальною адаптацією ми розуміємо процес взаємодії особистості з соціальним середовищем у відповідь на новизну ситуації, породжену причинами, які лежать у соціальній сфері, завдяки якому потреби особистості та вимоги й очікування суспільства повністю задовольняються.

В даному понятті можна виділити 5 основних ознак:

- це процес, який має початок, протікає під впливом певних факторів, має певні результати, які можна виміряти;
- приводом для початку цього процесу є новизна ситуації;
- причини, які породжують цей процес лежать у соціальній сфері;
- метою даного процесу є задоволення потреб особистості та вимог і очікувань суспільства;
- в ході даного процесу можливі зміни як особистості, так і суспільства.

13. Адаптація має багаторівневий характер: проявляється у взаємодії та єдності біологічного, психологічного, соціально-психологічного та соціального рівнів. Ці складові механізму соціальної адаптації органічно включені у всі види соціальної адаптації.
14. Структура соціальної адаптації має охоплювати всі сфери життєдіяльності людини. Вона включає такі основні види: громадсько-політичну, трудову, педагогічну та шлюбно-сімейну.
15. На успішність соціальної адаптації впливає ряд факторів об'єктивного і суб'єктивного змісту. Одним з шляхів підвищення ефективності даного процесу є врахування їх у соціально-педагогічній діяльності та впровадження системи заходів з підвищення адаптаційного потенціалу особистості.

Здійснене дослідження є основою для подальшої розробки ряду соціально-педагогічних проблем, а саме: з'ясування сутності адаптаційного потенціалу людини; розробки критеріїв визначення рівня соціальної адаптованості особистості; розробки методики здійснення педагогічного керівництва процесом соціальної адаптації молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Лукашевич Н.П., Сингаевская И.В., Бондарчук Е.И. Психология труда: Учебн.-метод. Пособие / Под ред Н.П.Лукашевича. – К.: МАУП, 1997. – 104 с.
3. Сысенко В.А. Молодежь вступает в брак. – М.: анд., 1986. – 255 с.
4. Технология социальной работы: Учебн. Пособие для студ. Высш. Учебн. Заведений / Под ред. И.Г. Зайнышева. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

УДК 37.013 . 42

Л. Г. Цибулько

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

У сучасній історико-педагогічній науці існують різні точки зору на проблему виникнення виховання. Тому метою даної статті є аналіз існуючих концепцій виховання та його походження. Завданнями даної статті є можливість привернути увагу педагогів до проблем соціального виховання і знайти шляхи їх вирішення.

Розглянемо підходи різних вчених до цього питання. На думку О. Н. Джурицького, до традиційних концепцій походження виховання належать еволюційно-біологічна концепція (Ш. Летурно, Дж. Симпсон, А. Еснінас), представники якої наближували виховну діяльність людей первісного суспільства до властивого вищим тваринам піклування про потомство, і психологічна, (П. Монро, О.Н. Джурицький), яка пояснює походження виховання проявом у дітей несвідомих інстинктів наслідувати дорослих [7: 11].

Радянська історія педагогіки дотримувалася так званої соціально-трудової концепції (Ф. Енгельс), згідно з якою початки виховання знаходяться в трудовій діяльності людей і системі соціальних відносин.

Однак, дослідники були одностайні в тому, що первісне виховання виникло як поступове пристосування дітей до існуючого порядку речей. Починаючи з епохи родового ладу, відмічає Н.М. Боритко, основною метою системи виховання потомства був розвиток трудових навичок, почуття вірності інтересам роду і племені при безумовному підкоренні їм інтересів окремої особистості, повідомлення знань про традиції, звичаї і норми поведінки в даному роді і племені на основі ознайомлення з переказами та віруваннями, що склалися в них [2: 21–22].

Дійсно, саме виховання звільняло людину від звичаїв і нравів зоологічного індивідуалізму, характерного для періоду стадності, і послідовно утверджувало соціальні початки в людині і суспільстві. Інакше кажучи, історія педагогіки однозначно переконує в тому, що в усі часи виховання підростаючих поколінь було основою системи соціального наслідування і було засобом соціалізації індивідуума, способом передачі соціального досвіду і цінностей від старших поколінь до молодших. На ранніх стадіях розвитку суспільства воно було фактично злите з соціалізацією, що здійснювалася через практичну участь дітей у життєдіяльності дорослих. Однак, поступово, по мірі ускладнення праці і соціальних відносин, “підготовка до життя” відокремилася від практичної участі в ньому і перетворилася на відносно автономне суспільне явище [14: 167].

Можна погодитися з думкою С.В. Савченка про те, що проблеми і процеси, що визначаються сьогодні досить складним і всеосяжним терміном “соціалізація”, супроводжують людство з початку його існування [18: 8]. Виникнення ж самого терміну “соціалізація” пов’язують з іменами французького соціолога Г. Тарда (1843–1904) й американського соціолога Ф. Гіддінгса (1855–1931). Саме зусиллями цих дослідників поняття “соціалізація” було введено до наукового обігу.